

Тетяна Бевз

РЕГІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ
ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ,
СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті проаналізовано підходи до теоретико-методологічних засад дослідження регіональних політичних режимів, окреслено підстави формування регіональних політичних режимів Дніпропетровщини та особливості їх трансформації, виділено етапи формування, досліджено специфіку функціонування.

Ключові слова: *політичні режими, регіональні політичні режими Дніпропетровщини, політичні актори, бізнес-структури.*

Tetiana Bevs. Regional political regimes of Dnipropetrovsk: stages of formation, specific performance and features of transformation.
The approaches to the theoretical and methodological principles of research of reg

ional political regimes as showed in the article, the reason of the formation of regional political regimes Dnipropetrovsk and the features of transformation we reoutlined, stages of formation were selected, the specific operation was studied.

Key words: *political regimes, regional political regimes, Dnipropetrovsk, political actors business selected stages of formation, studied the specific operation.*

У сучасних процесах політичного реформування України важливу роль відіграє регіональна політика, від якої залежить єдність чи роз'єднаність країни. Водночас регіоналізація перестає бути домінантою суспільних відносин і відносин у структурах влади. Натомість регіональні політичні режими і далі розвиваються і вдосконалюються, стверджують своє особливе місце і роль у загальноукраїнському політичному процесі. Роль регіональних політичних режимів у цьому процесі визначається як загальною конфігурацією влади в країні, так і особливостями розвитку кожного регіону.

Метою статті є виокремити етапи формування, окреслити специфіку функціонування та простежити особливості трансформації регіональних політичних режимів Дніпропетровщини. Для реалізації мети необхідно:

- проаналізувати передумови формування регіональних політичних режимів;
- дослідити розстановку політичних сил у регіоні, тобто політичну ситуацію, враховуючи її динаміку та особливості / специфіку політичних змін;
- виявити основні політичні, соціальні та економічні чинники, що впливають на політичний процес у регіоні і які здійснюють визначальний вплив на формування політичного режиму в регіоні;
- дослідити механізми політичної взаємодії регіональної та центральної влади в процесі формування регіонального політичного простору;
- виявити механізми реалізації владних відносин, які можуть мати неформальний або тіньовий характер.

Ступінь дослідження проблеми. Політичні режими досліджували В. Банс, Р. Даль, А. Лейпхарт, Х. Лінц. Теоретичні основи вивчення режимів субнаціонального рівня у західній

політичній науці були закладені К. Стоуном, С. Елкіном та іншими авторами, які створили типологію локальних режимів.

Джерельною базою дослідження були статистичні дані про соціально-економічну ситуацію в Дніпропетровському регіоні; соціологічні дані про підтримку регіональної влади; електоральна статистика; ухвалені в обласній, міських та районних радах Дніпропетровської області політичні рішення; нормативні акти та інші рішення органів влади (офіційні сайти органів регіональної влади, ЗМІ та Інтернет-джерела); публічні заяви та інтерв'ю політичних лідерів (ЗМІ та Інтернет-джерела). Матеріали громадської організації «Дніпровський центр соціальних досліджень».

Вітчизняні політологи розглядають регіон як сферу політичного простору, що відрізняється особливою політичною організацією або (та) наявністю особливого політичного інтересу (В. Реб-кало, Л. Шкляр); як особливість регіональної взаємодії між органами та структурами політичного управління і суспільства (С. Рибалка); територіально-політичну систему (Т. Татаренко); територіальну основу організації органів публічної влади (В. Борденюк).

Під регіональним політичним режимом розуміється сукупність методів, способів і організаційних форм, за допомогою яких регіональна політична влада здійснює владно-управлінські функції в рамках регіональної політичної системи, у процесі взаємодії з різними її акторами.

Досліджуючи регіональні політичні режими, вчені констатують зміни у характері розподілу влади, стратегіях, цілях і способах взаємодії акторів, ролі регіональних політико-адміністративних еліт, політичній мобілізованості бізнесу, ролі політичних партій. Основні показники регіональних режимів багато у чому зумовлені географічним положенням і розмірами регіону, його місцем у соціально-економічній і територіальній структурі країни, галузевою структурою економіки регіону.

Соціально-економічна специфіка регіонів справляє значний вплив як на формування політичних регіональних еліт, так і регіонального політичного режиму. Говорячи про регіональний політичний режим, ми маємо на увазі комплексні механізми політико-економічного управління, тобто певну модель функціонування влади; рівень прав, свобод; особливості взаємодії

політичних еліт та інтенсивність соціальної мобільності, а також спосіб врядування, який складається спонтанно, внаслідок зусиль багатьох зацікавлених учасників політичного процесу.

Вибір для дослідження регіонального політичного режиму Дніпропетровщини визначається, по-перше, географічним положенням і розмірами регіону, який на початку ХХІ ст. поділявся на 22 адміністративні райони, включаючи 20 міст, з яких 13 обласного підпорядкування, 46 селищ міського типу та 1438 сіл [1]. По-друге, високим рівнем урбанізації (частка міського населення становить 83, 4%), причому його значна частина (76%) проживає в найбільших містах з кількістю населення понад 100 тис. жителів: Дніпропетровську (нині – Дніпро), Кривому Розі, Дніпродзержинську (нині – Кам'янське), Нікополі та Павлограді [1]. По-третє, це потужний промисловий регіон України. Адже Дніпропетровськ, разом з містами Дніпродзержинськом, Новомосковськом, Підгородним, Іларіоновим, Синельниковим, Верхівцевим, Верхньодніпровськом та селами і селищами Кіровське (Дніпропетровський район), Петриківкою, Піщанкою, Спаським, Орлівщиною, Волоським, Новоолександрівкою, Сурсько-Литовським, Солоним, Криничками, Аулами, становлять Дніпровську агломерацію, яка сформувалася наприкінці 1980-х рр., з населенням майже 2 млн осіб. Область є центром сировинно-промислової агломерації, яка характеризується стабільністю (стабільний розвиток навіть у кризові періоди); розгалуженою інфраструктурою та можливостями комплексного використання р. Дніпро; багатофункціональністю міст, диверсифікованою економікою та багатогалузевою промисловістю; наявністю значної кількості підприємств важкої промисловості, пов'язаних з ВПК на території області, сприяла суттєвому наповненню обласного бюджету; оборонними і металургійними підприємствами; близькістю до сировинної бази для підприємств повного циклу виробництва; розвитком малого та середнього бізнесу (найвищий в Україні показник кількості підприємств на 10 тис. осіб населення); розвинутим агропромисловим комплексом; високою купівельною спроможністю населення; значною концентрацією потужних фінансових установ та приватних фінансових ресурсів; високим рівнем ринкового попиту на нерухомість; наявністю традицій у

науці та наукових шкіл; концентрацією значних інтелектуальних ресурсів (наявність у місті наукових центрів різних галузей господарства, Придніпровського центру НАН України, знаних та високорейтингових ВНЗ); значними міжнародними зв'язками з більш ніж 120 країнами; привабливими умовами для проживання населення; застосуванням космічних технологій (повного циклу розробки та виготовлення техніки), які користуються попитом у світі; наявністю знакових брендів («космічна столиця України») та промоція міста; висококваліфікованою робочою силою; розгалуженою системою соціальної інфраструктури; високим рівнем культури мешканців; безконфліктним співіснуванням багатонаціональної громади та ін. Є підстави стверджувати, що *домінантним чинником* для формування регіональних політичних режимів Дніпропетровщини упродовж 1991–2017 рр. був *економічний*, незважаючи на трансформаційні зміни режимів. Не вдаючись у деталі, схематично аргументуємо свою тезу.

Після розпаду СРСР контроль над індустриальними підприємствами перейшов до рук представників регіональних елітних мереж, з яких згодом сформувалися фінансово-промислові групи [2] (ФПГ) або «клани», які й стали важливими акторами регіональних політичних режимів. Уже у 1994 р. було приватизовано 648 підприємств області, у тому числі: 169 (загальнодержавної власності), 479 (комунальної власності). Підприємства загальнодержавної власності були продані шляхом: оренди з викупом членами трудових колективів (116); викуп трудовим колективом (24); продаж акцій відкритих акціонерних товариств (28); аукціони (1) [3].

Водночас, уже у середині 1990-х рр. були побудовані і діяла низка підприємств акціонерного типу з приватним капіталом: у Дніпрі запущено завод ЗАТ «ІСТА – Центр» з виробництва акумуляторних батарей (1995 р.); відкрито шпалерну фабрику «Дніпромайн» (1998 р.), почало працювати виробництво з виготовлення олії «Олейна», в м. Орджонікідзе запрацювало спільне українсько-турецьке підприємство з випуску миючих засобів [1]. І далі відбувалися процеси приватизації. Зокрема, у 2005 р. незаконно була проведена «велика приватизація» низки надзвичайно важливих об'єктів, зокрема «Криворіжсталі», Центрального ринку «Озерка», ЮГОКА, ЦУМУ та ін.

Приріст обсягу промислової продукції на Дніпропетровщині у 2005 р. становив 7, 4 %, в той час як у Запорізькій області цей показник дорівнював 3, 7 %, у Луганській – 1, 6 %, а в інших двох регіонах, з якими межує регіон, на Донеччині і Полтавщині – зафіксовано від’ємне сальдо – 7, 9 % та – 2, 5 %, відповідно [4].

Крім того, великі промислові групи «Інтерпайп», «Приват», «Смартгруп», СКМ, ІСД почали сплачувати більше податків. Якщо в попередні роки від них надходило 200, 300 млн грн, то упродовж 2005 р. «Систем Капітал Менеджмент» сплатив понад 1 млрд 200 тис. грн, «Інтерпайп» – 800 млн грн, «Приват» – 500 млн грн, ІСД – 200 млн грн [4]. Це суттєво вплинуло на поповнення бюджету.

Станом на 2006 р. на Дніпропетровщині було зареєстровано 92 легальні мільйонери. П’ятеро з них мали статки у понад 200 млн грнще мінімум 100 громадян – підпільні мільйонери, які не показували свої реальні прибутки [5]. На обліку в Державній податковій адміністрації у Дніпропетровській області перебувало 200 тис. суб’єктів підприємницької діяльності, з яких 62 тис. – юридичні особи, 138 тис. – фізичні. Найбільшим платником податків в області була Придніпровська залізниця – надходження від неї сягають 100 млн грн щомісячно. Друге місце за обсягом сплачених податків посідав «Мітал Стіл Кривий Ріг». Спостерігався спад надходжень від підприємств гірничо-металургійного комплексу (ці тенденції простежувалися на підприємствах, що входять до фінансово-промислової групи СКМ) [5].

Не вдаючись до детального аналізу економічного розвитку Дніпропетровщини наступного десятиліття (2007–2017 рр.) вважаємо за доцільне констатувати, що *економічний чинник* найбільше вплинув на формування, специфіку та еволюцію регіональних політичних режимів Дніпропетровщини, адже: 1) Дніпропетровська область – один з найбільш економічно розвинених регіонів країни з потужним промисловим потенціалом і високим рівнем розвитку важкої індустрії (виробляється 19, 2% (288, 1 млрд грн) [6] усієї реалізованої промислової продукції України; за даними 2013 р., на Придніпров’ї було вироблено 14, 1% вітчизняного ВВП [7]; 2) регулярне отримання областю інвестицій та пов’язані з цим темпи економічного зростання (за обсягами залучених прямих

іноземних інвестицій* область упевнено посідає 1-ше місце серед областей України (станом на 31.12.2015 обсяг прямих іноземних інвестицій, залучених в економіку області, становив 7182, 9 млн дол. США [6]); 3) за різноманітністю і значимістю природних ресурсів Дніпропетровська область є однією з найбагатших в Україні*, і, як наслідок, багата сировинна база викликає великий інтерес з боку центру та приватних інвесторів.

Не випадково до Верховної Ради України у 2016 р. було внесено проект Закону «Про спеціальний економічний статус Дніпропетровської області» [8]. У травні 2016 р. відбулося засідання у Верховній Раді України, присвячене питанням соціально-економічного розвитку Дніпропетровської області. Йшлося про петицію щодо надання Дніпропетровській області спеціального економічного статусу та створення індустріальних парків [9]. У Верховній Раді України було створено Робочу групу зі спеціального економічного статусу Дніпропетровської області з метою

* В області видобувається 100% марганцевої, майже 80% залізної руди, вугілля, уран, рідкоземельні метали, каолін та граніти, нафта та газ. За кількістю розвіданих запасів та річним обсягом видобутку Криворізький залізорудний басейн займає перше місце в Україні. Одним з найбільших у світі є Нікопольський басейн марганцевих руд. В області видобувається 40 видів мінеральної сировини (Див. детальн: Дніпропетровська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу:[http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obldp.nsf/index/FC6B8517A62ED3B4C2257872006852AE/\\$File/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%20%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf](http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obldp.nsf/index/FC6B8517A62ED3B4C2257872006852AE/$File/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%20%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf))

* В області видобувається 100% марганцевої, майже 80% залізної руди, вугілля, уран, рідкоземельні метали, каолін та граніти, нафта та газ. За кількістю розвіданих запасів та річним обсягом видобутку Криворізький залізорудний басейн займає перше місце в Україні. Одним з найбільших у світі є Нікопольський басейн марганцевих руд. В області видобувається 40 видів мінеральної сировини (Див. детальн: Дніпропетровська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу:[http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obldp.nsf/index/FC6B8517A62ED3B4C2257872006852AE/\\$File/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%20%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf](http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obldp.nsf/index/FC6B8517A62ED3B4C2257872006852AE/$File/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%20%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf))

розробки Стратегії розвитку області до 2020 року та розв'язання гострих соціально-економічних проблем регіону [10]. Питання про спеціальний економічний статус є ще одним аргументом на користь того, що саме економічний чинник є домінуючим для формування регіональних політичних режимів Дніпропетровщини.

Основними елементами (змінними) політичного режиму виступають: актори (суб'єкти соціальної дії, що володіють стратегією для досягнення політичних цілей); інститути (сукупність встановлених норм і правил політичної діяльності (формальні/неформальні); ресурси (атрибут, обставина і благо), володіння якими збільшує вплив на інші індивіди або групи.

Акторами зазвичай вважають різні сегменти еліт, тобто ті організовані групи у суспільстві, які здатні впливати на політично значущі рішення [11, р.10]. Важко не погодитися з думкою, що ступінь залежності від різних груп може часто змінюватися, але вона ніколи не дорівнюватиме нулю [12, с.83].

Інститути влади в регіонах України організовані однаково або приблизно однаково. У той же час способи реального функціонування інститутів влади можуть істотно відрізнятись залежно від місцевих обставин. Регіональний лідер багато в чому задає стиль управління. Для вивчення регіонального політичного режиму застосовують метод персоніфікації. Режим пов'язувався з особистістю конкретного голови обласної державної адміністрації, який одночасно був лідером найпотужнішої групи впливу, а його лідерські якості, стиль управління іноді визначали тип політичного режиму, як це було у випадку з П. Лазаренком.

За час Незалежності Дніпропетровську обласну державну адміністрацію очолювало 15 осіб: М. Задоя (29.01.1991–05.03.1992 р.), П. Лазаренко (23.03.1992–27.02.1995 – представник Президента в області; 26.04.1994–19.07.1995 – голова обласної ради і обласного виконкому; 19.07–25.09.1995 – голова обласної державної адміністрації); М. Деркач* (25.07.1995 – в. о., 08.08.1996–

* М. Деркач був другою головною людиною в команді П. Лазаренка зразка 1992 р. У 1992–1995 рр. був заступником голови облдержадміністрації (яку тоді очолював П. Лазаренко) та облвиконкому, з поєднанням функцій начальника фінансового управління. Після переїзду П. Лазаренка у Київ, М. Деркач у 1995–

03.09.1997 – голова ОДА); В. Забара (03.09.1997–10.04.1998); О. Міндяєв (10.04.1998–27.04.1999); М. Швець (27.04.1999–30.07.2003); В. Яцуба (30.07.2003–30.12.2004); С. Касьянов (04.02–04.03.2005); Ю. Єхануров (01.04–22.09.2005); Н. Дєєва (11.11.2005–03.09.2007); В. Бондар (10.12.2007–04.02.2010 (з 03.09.2007– т.в.о.)); О. Вілкул (18.03.2010–24.12.2012); Д. Колесніков (24.12.2012–02.03.2014); І. Коломойський (03.03.2014–05.03.2015); В. Резніченко (25.03.2015 – теперішній час). Характерними особливостями очільників були: 1) незначний термін перебування на посаді в діапазоні від одного місяця до року (за винятком кількох, які посаду обіймали упродовж двох років (Н. Дєєва, В. Бондар, О. Вілкул, Д. Колесніков) та М. Швеця (чотири роки)); 2) призначені з центру голови були високопосадовцями державного рівня (Д. Колесніков – міністр промислової політики України; В. Забара – заступник міністра промислової політики; В. Бондар – заступник глави Секретаріату Президента України); народні депутати України (Ю. Єхануров); 3) «політичний бартер – партійно-радянська номенклатура рекрутувала до своїх лав більшість конформістських лідерів контролєти, зберігши при цьому свою владу і свою власність» [13].

Період 1990-х років на Дніпропетровщині характеризувався утвердженням авторитету, влади та впливу колишнього голови рад агропромислового комплексу Дніпропетровської області (з лютого 1990 р.), згодом – Представника Президента України в Дніпропетровській області (березень 1992–1994 рр.), голови Дніпропетровської обласної ради народних депутатів (з червня 1994 р.), голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації (з липня до вересня 1995 р.); першого віце-прем'єр-міністра України (з вересня 1995 р.); Прем'єр-міністра України (з травня 1996 р. до липня 1997 р.) – П. Лазаренка. Важливо зазначити, що він поєднував посади Представника Президента України та голови Дніпропетровської обласної ради народних депутатів, також голови Дні-

1996 рр., був виконувачем обов'язків, а у 1996–1997 рр. – головою Дніпропетровської обласної держадміністрації. Потім, до 2001 р., він був першим заступником губернатора. А з 2001 р. – послом України в Литовській республіці (Див. детальн.: Нова влада: екс-заступники Лазаренка і Януковича, брат Медведчука і менеджер Пінчука. 12.01.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2004/01/12/2997410/>).

пропетровської обласної державної адміністрації, крім цього, увесь цей час був народним депутатом України 1-го (1990–1994), 2-го (1994–1998) і 3-го скликань (з 1998 р.). П. Лазаренко фактично був «хазяїном області – йому підкорялися всі організації на території області, він міг звільнити й призначити будь-якого директора. Навіть якщо він не міг їх звільняти чи призначати, то без його згоди не могли бути призначені люди на посаду прокурора, начальника міліції» [14]. Крім того, він «обклав даниною весь бізнес на своїй території» [15]. З іншого боку, П. Лазаренко користувався підтримкою населення області. Це пояснювалося тим, що він «добре вмів працювати на свій імідж, і це – беззаперечний факт» []. Стверджують, що у період, коли він керував, в області дійсно сталися певні позитивні зрушення. І це демонструвалося широкому загалу. Наприклад, у Солоному відкрили лікарню, десь – школу, в Синельниківському, Юр'євському районах були проведені масштабні реконструкційні роботи. Все це висвітлювалося в пресі. «Коли Павло Іванович очолював область, а потім став прем'єром – на Дніпропетровщині, чи не в єдиному регіоні України, не було затримок з пенсіями. І це в той час, коли люди роками не бачили ані зарплат, ані пенсій. Все це сприяло його популярності...» [16].

На парламентських виборах 1994 р. з 89, 13% виборців кандидатуру П. Лазаренка підтримали 93, 16% (60878 голосів), лише 6, 5 % (4294 голоси) проголосувало проти [17]. За результатами опитування, проведеного обласною організацією Спільки журналістів України і Дніпртелепрескорпорацією у 1994 р., журналісти людиною року, як і у 1993 р., назвали П. Лазаренка.

Поєднання політичної влади та бізнесу сприяло формуванню дніпропетровського клану під протекторатом П. Лазаренка і утвердженню «боротьби без правил». Певне протистояння було між П. Лазаренком і міським головою В. Пустовойтенком. Особливої конкуренції діяльність ФПГ «Інтерпайпу» і «Привату» у той час йому не становили. Проте політика П. Лазаренка негативно відбилася на позиціях дніпропетровської еліти і на її взаєминах всередині неї і, що призвело до розколу ділової та політичної верхівки регіону упродовж 1998 р. та першої половини 1999 р. [18]. Розпочалося протистояння у середовищі дніпропетровської еліти,

насамперед серед олігархів, між прихильниками Президента (Л. Кучми) і Прем'єр-міністра України (П. Лазаренка).

Активна легалізація бізнес-еліти в політику розпочалася з 1994 р., а уже упродовж 1998–1999 рр. спочатку доповнювалася, а згодом була замінена механізмом економіко-політичного клієнтелізму: утворенням великих елітних груп (близько 40% представників політичної еліти є власниками великого капіталу або контролюють великі фінансові потоки). Власне, відбулося переплетіння (зростання) бізнес-еліти з державно-бюрократичною та політичною елітою з корпоративно-клановими ознаками (залучення коштів великого капіталу задля досягнення політичних дивідендів через бюрократичний апарат) [19, с.146].

Після свого відходу з поста Прем'єр-міністра України, П. Лазаренко повернувся до виконання обов'язків голови Дніпропетровської обласної Ради народних депутатів і народного депутата України, від яких він, перебуваючи на посаді Прем'єр-міністра, не відмовлявся. Головною його метою в Дніпропетровському регіоні було зосередження реальної влади в своїх руках. Більшість керівників районних адміністрацій, районних рад, а також керівників підприємств були призначені в той час, коли П. Лазаренко очолював виконавчу владу в області. Слід зазначити, що Павлу Івановичу вдалося зберегти досить вагомий вплив в області. Його підтримувала одна з найбільш популярних і тиражних обласних газет «Дніпровська правда», а також «Наше місто», «Зоря». Для зосередження влади в одних руках П. Лазаренко в місцевих засобах масової інформації пропагував *ідею про поєднання виконавчої і представницької влади в регіоні* [20].

Під час парламентської виборчої кампанії 1998 р. за ініціативи П. Лазаренка в області було проведено опитування на тему сумісництва головних посад у виконавчій та представницькій гілках влади. Більшість виборців (59, 2 %) проголосувала за те, щоб голова виконавчої гілки влади в області обирався на загальних виборах керівником обласної ради та за посадою очолював виконавчий орган області. Тобто команда П. Лазаренка після виборів 1998 р. почала діяти одразу в двох напрямках – закріплення свого статусу в регіоні та активна участь у

загальнонаціональній політичній грі (через діяльність фракції «Громади» у Верховній Раді України) [21].

Відкрито використовуючи вагомий адміністративний ресурс не лише місцевих рад, але і районних державних адміністрацій, П. Лазаренко фактично легітимізував через партію авторитарну систему особистого контролю в регіоні. Чисельність обласної організації, яку очолювала заступник голови обласної ради Т. Полейко, у 1998 р. сягала понад 200 тис. членів, бо в її лави вступали під тиском цілими трудовими колективами. У пропагандистській кампанії, розгорнутій Всеукраїнським об'єднанням «Громада» в місцевих ЗМІ, основний наголос робився на критику Президента Л. Кучми та регіональний «дніпропетровський» патріотизм.

Про авторитет П. Лазаренка, його жорсткі методи управління, підпорядкування своїй владі усіх сфер життєдіяльності області, а також бізнесу, про традицію називати його не інакше як «господар області» – «Хазяїн» написано чимало. Дозволимо собі ще декілька штрихів до політичного портрета з позиції як соратників, так і опонентів, висловлених через декілька років після його арешту: «Я не ідеалізую Павла Івановича. Але він є справжнім регіональним лідером, якого на Дніпропетровщині не було до того і після» [22] (голова міського виборчого штабу Блоку Лазаренка, депутат міської ради З. Краснов, 2005); «В нього є тут своя когорта тих, які вміють «нахилити», натиснути, аби примусити «відпрацьовувати» [16] (заступник голови Дніпропетровського обласного осередку УНП А. Сокоринський, 2005); «Павло Іванович заслуговує на повагу: він хоч і шахрай, але добрий, бо іноді справді міг щедро ділитися награваним з народом»... [23] (оцінка народу, 2005).

Отже, можна погодитися, що «дніпропетровський тип еліти наділив своїх представників специфічним характером, заснованим на постійній боротьбі і прагненні до експансії, що приносить Українській державі як нові звершення, так і потенційні загрози» [24].

Для протистояння впливу в регіоні П. Лазаренка з центру прислали на посаду голови Дніпропетровської обласної адміністрації спочатку заступника міністра промислової політики В. Забару, який так і не зміг за сім місяців справитися з ситуацією в області і, власне зі сформованим регіональним політичним режимом, а тим більше перехопити політичну ініціативу, а згодом

О. Мігдєєва, який з 1981 до 1989 р. був мером міста Дніпропетровськ, а потім відійшов від політичної діяльності. Його призначення не вплинуло на стійкість регіонального режиму, сформованого П. Лазаренком.

Ситуацію у місті змінило призначення М. Швеця у квітні 1999 р. головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації, яке сприяло консолідації чиновників, оскільки для одних він був – «людиною Президента», для інших – міським головою Дніпропетровська, якого на виборах підтримував П. Лазаренко. Не будучи патріотом дніпропетровських ФПГ, а гасло «Дніпропетровщина – для дніпропетровців» не належало до його життєвих принципів, М. Швець забезпечив собі «рівновіддаленість» і «рівнонаближеність» до всіх олігархів і – як наслідок – своє політичне довголіття [18].

Командним і жорстким стилем управління М. Швець нагадував П. Лазаренка, але, на відміну від нього, не протегував окремим дніпропетровським бізнес-структурам, а намагався втримати баланс інтересів кількох політико-економічних груп – окрім дніпропетровської ще й донецької та харківської. У період свого керівництва областю, періодично опиняючись перед загрозою звільнення, М. Швець шукав політичного «даху» в різних політичних сил, але найстабільніші зв'язки у нього були зі СДПУ(о).

Посаду голови Дніпропетровської обласної ради за період 1990–2017 рр. обіймали дев'ять осіб: М. Задоя (04.1990 – 02.1992); В. Богатир (04.1992 – 06.1994); П. Лазаренко (06.1994–05.1998); Е. Дубінін (05.1998–04.2002); Г. Булавка (05.2002 – 12.2004); М. Швець (12.2004–04.2006); Ю. Вілкул (08.2006–06.2010); Є. Удод (06.2010– 12.2015); Г. Пригунов (12.2015 по теперішній час). Аналізуючи персоналії голів представницької влади, насамперед зазначимо, що термін перебування на посадах був значно тривалішим, ніж на посаді голів обласної державної адміністрації, і це пов'язано з електоральними циклами. П. Лазаренко одночасно, а М. Швець у різні періоди були очільниками і обласних державних адміністрацій. З утвердженням в області Партії регіонів посади голови обласної ради упродовж майже десятиліття обіймали дві особи – Ю. Вілкул і Є. Удод, який зберігав посаду до

кінця 2015 р. На зміну Ю. Вілкулу, щоправда, на посаду глави обласної державної адміністрації прийшов його син – О. Вілкул, а сам колишній голова обласної ради виборів посаду міського голови Кривого Рога.

На відміну від голів обласної державної адміністрації, голів обласної ради, очільники міст Дніпропетровщини змінювалися не так часто. Першим міським головою за результатами прямих виборів став М. Швець, який обіймав цю посаду упродовж двох термінів – з 1994 до 1999 р. Будучи позапартійним, він маневрував між інтересами великих бізнес-груп [18]. За його ініціативи почалося будівництво Південного мосту в Дніпрі*. Був обраний головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації. І. Куліченко перебував на посаді міського голови з 1999 по 2014 р., що було рекордом. Його офіційно підтримували на виборах ВО «Батьківщина» і СПУ. Якщо у 2006 р. обирався за підтримки ВО «Батьківщина», то у 2010 р., ставши членом «ПАРТІЇ РЕГІОНІВ», балотувався від неї. Однак уже у 2014 р. «мер усіх дніпрян», який завжди був «за народ», а симбіоз загальної впізнаваності й імідж «міцного господарника» дозволили йому уникнути від можливих питань прокуратури за стінами Верховної Ради України – здобув мандат у 28-му одномандатному мажоритарному окрузі Дніпропетровська уже від Блоку Петра Порошенка – «СОЛІДАРНІСТЬ» [25]. Мав хороші стосунки з бізнес-елітою міста – І. Коломойським і В. Пінчуком [26].

Міськими головами найбільшого міста, яке не є обласним центром, Кривого Рога були лише два: Ю. Любоненко** (1992–2012 рр.) та Ю. Вілкул*** (2012 р. – по теперішній час). Посаду міського

* Введення його в експлуатацію істотно знизило навантаження на інші міські мости, звільнило від транзитного транспорту центральну частину міста і забезпечило вигідне транспортне сполучення з житловим масивом Придніпровськ.

** З 1994 по 1999 рр. Ю. Любоненко на громадських засадах був радником Прем'єр-міністрів України: Є. Марчука, П. Лазаренка, В. Пустовойтенка. У жовтні 2009 р. був кандидатом на посаду віце-прем'єр-міністра в уряді Ю. Тимошенко.

*** 30.08.2006–03.06.2010 голова Дніпропетровської обласної ради V скликання (за нього проголосували 83 з 94 депутатів – представники Партії регіонів, Блоку Павла Лазаренка і Компартії). Вступив до Партії регіонів менше, ніж за місяць до цього. Указом Президента України Віктора Ющенка від 18 лютого

голови Ю. Любоненко* поєднував з посадою генерального директора ТОВ «НАРА» (власником, якого він є, а також Пежо-центру, Рено-центру, готелю Саксагань та інших прибуткових об'єктів).

Вигідне становище мав і голова міської ради Кам'янська С. Сафронов завдяки підтримці депутатського корпусу міської ради, великого бізнесу міста (йдеться насамперед про керівництво великих промислових підприємств) і підтримці обласної і київської влади (був довіреною особою В. Януковича) [27]. Водночас, був причетний до корупційних скандалів. Схожою є ситуація з міськими головами Павлограда І. Метелицею (1994–2006; 31.10.2010 по 15.11.2015) В. Кукліном** (26.03.2006 – 31.10.2010). Аналогічна ситуація спостерігалася і в інших містах і районних центрах Дніпропетровщини.

Показовими для Дніпропетровського регіону стали вибори 1998 р., після усунення П. Лазаренка з поста Прем'єр-міністра

2008 року очільник Дніпропетровської обласної ради Ю. Вілкул включений до складу Національної конституційної ради. Ця рада займається розробкою нових положень Конституції. Посідав 22-ге місце серед найвпливовіших дніпропетровців у рейтингу журналу «Фокус» (2007. – 19 жовтня) і 9-те місце в рейтингу «Комсомольської правди» (2007. – 30 жовтня).

* На боці Ю. Любоненка був ідеально контрольований і повністю керований апарат. У міській раді працював дозвільний центр «Діалог», де в прозорих кабінках сиділи представники 22 міських служб й вирішували з підприємцями всі питання. Тут же (в такому ж режимі) працює муніципальне бюро «Віза» – реєстраційна палата, яка одночасно здійснювали державну реєстрацію суб'єктів господарської діяльності, а також їх облік податковими органами, службою статистики й фондом соціального страхування. Структура міського голови реалізувала програму зі встановлення «енергозберігаючих» вікон і дверей у лікарнях, школах і дитсадках. До збирання сміття в місті були залучені лише дві структури, і обидві – «свої». Дороги за рахунок бюджету ремонтувала фірма ТОВ «Весташляхбуд», яку місцеві таксисты однозначно пов'язують з мером. Загалом, побутує думка, що всі комунальні послуги сплачуються через спеціальну муніципальну контору «Новаком» (Див. детальн: Акімова Г. Юрій Любоненко і влада Кривого Рогу. Які вони? / Г. Акімова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pprosvita.at.ua/publ/7-1-0-33>).

** За фактом зловживання службовим становищем за ч. 2 ст. 364 КК України було порушено кримінальну справу проти міського голови Павлограда В. Кукліна 29 серпня 2007 року.

України, який зайняв вкрай опозиційну позицію щодо Президента. Очолювана ним Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Громада» за результатами парламентських виборів вийшла в Дніпропетровській області на перше місце, набравши 35, 34% голосів виборців (11 округів із 17-ти), та КПУ (6 округів, північний захід області – міста Кривий Ріг, Жовті Води та Криворізький район), що дозволило їй подолати 4 відсотковий бар'єр (4, 68%), необхідний для проходження до парламенту [28]. До Верховної Ради України від Дніпропетровщини було обрано 17 депутатів-мажоритарників, які стали членами фракцій «Громада» (7 депутатів), КПУ (4), НДП (3), ПЗУ (1), «Реформи–Конгрес» (1). Один народний депутат залишився позафракційним.

Успіх на виборах Політичній партії Всеукраїнське об'єднання «Громада» забезпечила чинна влада, адже вона в області створена переважно з людей, серед яких а їх чимало було тих, які при П. Лазаренку вийшли на певний рівень, працювали з ним і на нього. У його штабі, в основному, були люди відомі – колишні керівники, яких він свого часу попризначав на високі посади [16]. Власне, перемогу на цих виборах можна розцінювати як утвердження персоналізованого режиму П. Лазаренка в Дніпропетровській області. Зовсім не випадковими були явища «лазаренківщини».

На виборах–2002 регіональним лідером виборчих партійних перегонів стала КПУ, яка перемогла вже в 16 округах. СДПУ(о) та Блок «За Єдину Україну!» відставали від неї з великим відривом. У представницьких органах влади найбільше нараховувалося членів КПУ. Окрім того, комуністи очолювали 22 сільські та селищні і 2 міські ради. Серед провладних партій у місцевих радах та на представницьких посадах перші місця обіймали члени НДП, СДПУ(о) та АПУ, за ними йшли члени Демократичного союзу, «Трудової України» та ВПО «Жінки за майбутнє!». Останні місця – в опозиційних сил: СПУ, ВО «Батьківщини», Блоку «Наша Україна».

Станом на жовтень 2005 р. ВО «Громада» зберегла свої осередки в усіх містах і селах України, діяло 25 обласних та республіканська (Крим) парторганізацій, 652 районні та міські організації, які нараховували 150 тис. членів. У Дніпропетровській

області ВО «Громада» нараховувала 80 тис. членів, а очільником Дніпропетровської обласної організації ВО «Громада» була заступник голови обласної ради Т. Полейко [29].

Напередодні парламентської виборчої кампанії зазначалося, що «Блок Лазаренка» «готовий, консолідуючись з іншими політичними силами суспільства підставити плече чинному президенту Віктору Ющенку в його прагненні перетворити Україну на економічно розвинену, потужну європейську державу» [29].

За результатами виборів 2006 р. на Дніпропетровщині до обласної ради потрапили 7 політичних сил: ПАРТІЯ РЕГІОНІВ здобула 39 мандатів; БЮТ – 18; Блок Лазаренка – 17; Політична партія «Народний Союз – Наша Україна» – 9; КПУ – 7; Блоки Литвина і Вітренко – по 5. У Дніпропетровській міській раді кандидати від ПАРТІЯ РЕГІОНІВ здобули 45 місць; БЮТ – 21; Блоку Лазаренка – 17; Блоку Вітренко – 9; Політичної партії «Народний Союз – Наша Україна» – 8; Партії «Віче» – 7; КПУ – 7; Блоку «Не так» – 6 [30]. На виборах міського голови Дніпропетровська «Громада» підтримувала керівника Амур-Нижньодніпровського району обласного центру А. Біжка*.

Новостворена обласна рада упродовж чотирьох місяців не могла розпочати роботу, сторони конфлікту вдавалися до брудного політиканства та аморальних методів. Чимало депутатів зайняли позиції, які суперечили їхнім передвиборчим обіцянкам [16]. Фракція «Громади» вийшла з депутатського об'єднання, створеного на підтримку М. Швеця, де перебувала разом з БЮТ, Політичною партією «Народний Союз – Наша Україна» та «Народною опозицією» Наталії Вітренко і приєдналася до коаліції Партії регіонів та КПУ [23]. Оцінюючи склад новообраних місцевих рад Дніпропетровської області, слід зазначити, що «переважну більшість

* Андрій Біжка (1962 р. н.) працював в райвиконкомі з 1989 р., починавши з посади старшого інженера. У 1993 його призначено заступником голови райвиконкому. Наступні п'ять років А. Біжка опікувався комунальною сферою. Депутат райради трьох скликань. З 1998 і понині – голова Амур-Нижньодніпровської районної ради. Позапартійний (Див. детальн.: Кандидат від Лазаренка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_370.php).

голосів отримали кланові олігархічні блоки та партії, нездатні до конструктивної праці» [16].

Уже через рік постало питання про дострокові вибори. Обласні організації ВО «Батьківщина», Політичної партії «Народний Союз – Наша Україна», Партії «Реформи і порядок», Конгресу Українських Націоналістів, Української Народної Партії та Народного Руху України виступили за розпуск парламенту, мотивуючи це тим, що «місцева влада розкрадає комунальну землю, нахабно дерибанить місцеві бюджети, звільняє керівників телерадіокомпаній, газет, при цьому на їхні місця пропонуються люди, які є відвертими ставлениками Партії регіонів» [31]. Наголошувалося, що все вирішується за принципом вірнопідданості і робиться задля того, щоб «демократичні сили стали німими, безправними та оббреханими» [31].

Натомість, депутати Дніпропетровської міської ради ухвалили звернення до Президента з вимогою відкликати Указ про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України як такий, що дестабілізує ситуацію, або призупинити його дію до висновку Конституційного Суду. У звернення також увійшла вимога щодо негайного проведення всенародного референдуму стосовно вступу України до НАТО [32]. Розбіжність у позиціях обласних та міських політичних сил та представницьких органів влади була характерною для Дніпропетровщини першого десятиліття ХХІ століття.

Підтвердженням цього може бути й ситуація із засобами масової інформації, зокрема, у питаннях щодо дотримання прав журналістів та станом свободи слова. Лише за період з осені 2006 по травень 2007 р. використовувалися різні схеми чинення впливу на ті чи інші ЗМІ. Зокрема, в області мало місце: сумнівне, з погляду законності, призначення на посаду генерального директора ДОДТРК представника більшості, тобто Партії регіонів в обласній раді; гучний скандал навколо зміни керівництва газети «Дніпро вечірній»; незаконне звільнення головного редактора газети обласної ради «Зоря»; спроба здійснення цензури районної газети «Апостолівські новини» органами місцевої влади району

(справа дійшла до суду); підпал приміщення редакції газети «Козацька родина» (м. Покров (колишня назва – м. Орджонікідзе); побиття журналіста «9-го каналу» за його професійну діяльність; напад на відомого нікопольського журналіста [33]. Розподіл у найбільш рейтингових ЗМІ відбувся між найвпливовішими політичними силами – Партією регіонів, Політичною партією Всеукраїнське об'єднання «Громада» та ВО «Батьківщина»*.

За індексом корумпованості місцевої влади, визначеним кількістю держслужбовців, притягнутих до відповідальності за вчинення корупційних діянь, Дніпропетровщина перебувала у першій десятці серед регіонів країни. Найбільш корумпованими вважали Дніпро, а також Солонянський та Васильківський райони [34].

Авторитет П. Лазаренка, чи, можливо, впливовість його політичної сили ВО «Громада», сприяв ще упродовж десятиріччя зберігати певний вплив і здобувати підтримку. Під час виборчої кампанії 2010 р. у одномандатних округах Дніпропетровщини перемогло 2 кандидати до Дніпропетровської обласної ради.

Результати місцевих виборів 2010 р. показали, що більшість виборців Дніпропетровської області проголосувала за ПАРТІЮ РЕГІОНІВ. Ця партія здобула перемогу за пропорційною складовою в усіх районах та містах області. Партія мала дієві осередки у всій області. Багато членів інших партій вступило до лав ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Слід зазначити, що партія весь час вела активну діяльність та на 100% використовувала свої адміністративні можливості.

* ПАРТІЯ РЕГІОНІВ та Блок Лазаренка, використовуючи своє монополне становище в Дніпропетровській обласній раді, призначали на посади редакторів газети «Зоря» та гендиректора ДОДТРК представників своїх політичних сил. Другим каналом впливу було використання фінансово-юридичних інструментів (придбання пакетів акцій ЗМІ, зміна у складі засновників, наглядових рад тощо). БЮТ також використовувала подібні інструменти, але більш покладалася на розміщення платних матеріалів в інших ЗМІ (Див. детальн.: На Дніпропетровщині б'ють журналістів, підпалюють приміщення редакцій, намагаються нав'язати цензуру, свавільно усувають незручних і призначають потрібних керівників ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_601.php).

Таблиця 1.

Партійність голів районних державних адміністрацій та голів районних рад, обраних на місцевих виборах у 2010 р.

АТО	Голова держ-адміністрації	Партійність	Голова ради	Партійність
1	2	3	4	5
Дніпропетровська область	Ю. Вілкул	Партія регіонів	Є. Удод	Партія регіонів
Апостолівський район	Вакансія		А. Савченко	Партія регіонів
Васильківський район	Т. Мозгова	«Жінки за майбутнє»	І. Савінська	Партія регіонів
Верхньодніпровський район	М. Цебенко	Партія регіонів	В. Гарам	Партія регіонів
Дніпропетровський район	В. Кобиляцький	Партія регіонів	В. Приймаченко	Партія регіонів
Криворізький район	О. Позивайло	Партія регіонів	В. Мельник	Партія регіонів
Криничанський район	Ю. Коваль	Партія регіонів	В. Тарабрін	Партія регіонів
Магдалинівський район	І. Душко	Партія регіонів	Г. Мигур	Партія регіонів
Межівський район	С. Юрченко	Партія регіонів	П. Халимендик	Партія регіонів
Нікопольський район	С. Воронов	Партія регіонів	М. Матюк	Партія регіонів
Новомосковський район	О. Миронов	Партія регіонів	М. Сухий	Партія регіонів
Павлоградський район	В. Дуднік	Партія регіонів	В. Булгаков	Партія регіонів
Петриківський район	В. Муха	Партія регіонів	Н. Коваленко	Партія регіонів
Петропавлівський район	І. Лисунець	Партія регіонів	С. Павленко	Партія регіонів
Покровський район	С. Чернявський	Партія регіонів	О. Ковнір	Партія регіонів
Пятихатський район	В. Чепурко	Партія регіонів	А. Супрунов	Партія регіонів
Синельниківський район	Ю. Мартиненко	Партія регіонів	Н. Задорожня	Партія регіонів
Солонянський район	О. Парубець	Партія регіонів	Л. Мяснікова	Партія регіонів

Продовження таблиці 1.

1	2	3	4	5
Софіївський район	С. Рижков	Партія регіонів	В. Куліковський	Партія регіонів
Томаківський район	В. Бардадим	Партія регіонів	Н. Скрипченко	Партія регіонів
Царичанський район	Д. Ковальов	Партія регіонів	В. Стежка	Партія регіонів
Широківський район	О. Кокул	Партія регіонів	О. Євтушенко	Партія регіонів
Юріївський район	В. Поляков	Партія регіонів	А. Шаповал	Партія регіонів

Аналіз партійності керівників органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування демонструє чітку політичну заангажованість абсолютної більшості посадових осіб. Найбільше керівників органів влади належали до ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – 70 осіб. Така партійна монолітність керівників органів влади давала можливість одній партії ієрархічно керувати процесами в області. Щоправда, все управління відбувалося не через партійну організацію, а через обласну державну адміністрацію. Одного посадовця у місцевих органах влади мала партія «Жінки за майбутнє» Всеукраїнське політичне об'єднання, а ще один був позапартійний, обраний як висуванець від ВО «Батьківщина».

ПАРТІЯ РЕГІОНІВ практично утвердила свою влади у Дніпропетровському регіоні. Очільники виконавчої і представницької влади на рівні області, міст, селищ, районів та навіть сіл належали до провладної партії, яка утворила, власне, партійний регіональний режим.

Провладні політичними актори активно використовували для агітації під час парламентських виборів 2012 р. підвладні ЗМІ. Експлуатація інформаційних ресурсів сприяла досягненню перемоги як для провладної партії – ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, так і для кандидатів у депутати з мажоритарних округів. Найбільш активним був «34-ий канал»* (власник – Р. Ахметов), створений на

* У серпні 2011 р. кіпрська компанія TRK MediaHoldingLimited, що входить у структуру холдингової компанії СКМ Р. Ахметова, купила 59% акцій ПрАТ «Телевізійна служба Дніпропетровська». Раніше серед акціонерів «34-го каналу»

базі заснованої в 1991 р. муніципальної Дніпропетровської міської студії телебачення (ДГСТ) [35].

Таблиця 2.

**Партійність голів та секретарів міських рад,
обраних у 2010 р.**

АТО / Посада	Міський голова	Партійність	Секретар ради	Партійність
Вільногірськ	В. Федоренко	Партія регіонів	Л. Дроздіна	Партія регіонів
Дніпродзержинськ	С. Сафронов	Партія регіонів	М. Гурська	Партія регіонів
Дніпропетровськ	І. Куліченко	Партія регіонів	Д. Безуглий	Партія регіонів
Жовті Води	А. Кузьменко	Партія регіонів	О. Малоок	Партія регіонів
Кривий Ріг	Ю. Вілкул	Партія регіонів	С. Маляренко	Партія регіонів
Марганець	О. Бідняк	Партія регіонів	В. Малишев	Партія регіонів
Нікополь	Р. Токар	Партія регіонів	В. Горяна	Партія регіонів
Новомосковськ	С. Мороз (висувався від ВО «Батьківщина»)	Партія регіонів	Б. Мазур	Партія регіонів
Орджонікідзе	І. Цупров	Партія регіонів	Г. Тарасенко	Партія регіонів
Павлоград	В. Метелиця	Партія регіонів	Є. Аматов	Партія регіонів
Першотравенськ	О. Копитов	Партія регіонів	О. Вінницька	Партія регіонів
Синельникове	Д. Зражевський	Партія регіонів	О. Верченко	Партія регіонів
Тернівка	В. Тарелкін	Партія регіонів	Ж. Шкут	Партія регіонів

були нардепи: від БЮТ – М. Соколов і від Партії регіонів – О. Царьов (Див. детальн.: Філіппов А. Говорит и показывает Днепропетровск. 30.09.2015 / Антон Филиппов, Елена Гарагуц [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/25727>).

Не вдаючись у деталі аналізу виборчої кампанії 2012 р., зазначимо, що на початок 2014 р. в Дніпропетровській області понад 90% голів сільських, селищних та міських рад були членами ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. У Дніпропетровській обласній раді зі 140 депутатів 89 (65, 4%) – члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, по 12 – від Комуністичної партії України та Політичної партії «Сильна Україна», 8 – ВО «Батьківщина», 7 – Політичної партії «Фронт Змін», по три від Народної партії та Політичної партії «Україна майбутнього» і 2 – від Політичної партії Всеукраїнського об'єднання «Громада». У Дніпропетровській міській раді зі 120 депутатів 78 (65%) члени Партії регіонів, 13 – Політичної партії «Сильна Україна», по 8 від ВО «Батьківщина» та Політичної партії «Фронт Змін», 6 від Комуністичної партії України, 4 – Політичної партії «Україна майбутнього», 3 від Народної партії. Такий розклад політичних сил у регіоні був використаний та дозволив 87 голосами «за» ухвалити Дніпропетровською міською радою 24.01.2014 р. рішення №2/46 «Звернення депутатів Дніпропетровської міської ради VI скликання до Президента України, Кабінету Міністрів України та громадян», яким повністю схвалили дії В. Януковича та закликали до ще більшого придушення протестів.

З перемогою Революції Гідності частково змінився склад Дніпропетровської обласної державної адміністрація. Очолив її олігарх І. Коломойський (позапартійний); заступником голови став Г. Корбан (позапартійний); іншим заступником – А. Крупський (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ). Обласна рада залишилася під впливом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ: голова – Є. Удод (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ); перший заступник голови обласної ради А. Адамський (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ), як і очільники Дніпропетровська: міський голова – І. Куліченко (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ); секретар – М. Романенко* (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ) [36]. Простежувався перманентний конфлікт між головою Дніпропетровської обласної державної адміністрація і головою Дніпропетровської обласної ради.

Значною перемогою «команди І. Коломойського» стало запровадження контролю за усіма фінансовими потоками обласної ради, що, власне, стало першим справжнім кроком у боротьбі з ко-

* Вважається прямою креатурою О. Вілкула.

рупцією. І. Коломойський 28 березня 2014 р. підписав розпорядження, яке створило систему моніторингу усіх великих розпорядників обласного бюджету та бюджетів міст регіону. До цього моменту великі розпорядники (міста та райони області) самі відповідали за свої бюджети, розпоряджалися ними, вирішували, куди витратити кошти, проводили тендери. Для того, щоб усунути цю надлишкову «самостійність», а отже, і запобігти корупційним тендерним схемам, облдержадміністрація взяла під контроль великих розпорядників коштів. Це стосувалося лише великих, потужних міст [37].

Новопризначена обласна влада зуміла консолидувати всі сили задля роботи на Дніпропетровщині, суспільно-політичну ситуацію оцінювали як «стабільну» та «керовану» [37]. Представники обласної влади щодня зустрічалися з активістами та громадськістю, спілкувалися і намагалися дійти консенсусу. Ще 20 березня 2014 р. на Дніпропетровщині був підписаний Меморандум про перемир'я між різними політичними силами. Під документом підписалися представники 7 політичних партій. У рамках Меморандуму політичні сили відмовлялися від силового протистояння під час мітингів, з'ясування стосунків у мережі Інтернет, а також заявляли про неприпустимість наруги над державними символами та пам'ятниками. За рамки діалогу були винесені питання ідеологічної, політичної складової та світогляду. Був побудований діалог між політичними силами протилежних поглядів за принципом того, що Меморандум передбачає виключення всіх можливих форм силового протистояння [37].

На Дніпропетровщині на виконання рішення Міністерства внутрішніх справ України про створення спеціальних підрозділів для подолання загрози терористичної небезпеки і сепаратизму на місцях було сформовано батальйон спецпризначення «Дніпро» із 500 осіб з найсучаснішою військовою амуніцією та технікою [37]. Своєрідним кадровим резервом став Полк національного захисту регіону [37].

Попри зміни, які намагалося робити нове обласне керівництво, в практичній діяльності влада залишалася у руках ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Як підтвердження цьому наведемо різні думки: «Повернення регіоналів можливе – на цій думці сходяться як активісти, так і політики з різних таборів» [38], «Корупційні схе-

ми, які діяли кілька років тому, наголошують бізнесмени, функціонують досі». «Ситуація після зміни голови облдержадміністрації не змінилася», «власниками великих підприємств, які забезпечують роботою тисячі людей, були й залишаються регіонали», «попри великі можливості, Коломойський не змінив системи, що існувала в часи регіоналів. Не так не зміг, як не захотів. Чинovníки від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у більшості випадків лишилися на своїх місцях» [38]. І це яскраво підтвердили результати виборів у 2014 р. до Дніпропетровської обласної ради (Таблиця 3.)

Таблиця 3.

Склад Дніпропетровської обласної ради 2014 р.

Суб'єкти висування	%	Осіб
Політична партія «Опозиційний блок»	38, 33	46
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП»	20, 83	25
БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛДАРНІСТЬ»	11, 67	14
«Відродження»	8, 33	10
Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	7, 50	9
Радикальна Партія Олега Ляшка	6, 67	8
Політична партія «Об'єднання «САМОПОМІЧ»	6, 67	8
Всього		120

Джерело: Паспорт Дніпропетровської області [Електронний ресурс].
 – Режим доступу: <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http%3A%2F%2Foblrada.ukr-soft.com%2Fwp-content%2Fuploads%2F2016%2F07%2Fpassport2016.doc>

Ще більш переконлива ситуація зі складом депутатського корпусу Дніпропетровської області. Зміна назви на Політичну партію «Опозиційний блок» не змінила склад членів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у регіонах.

Таблиця 4.

Депутатський корпус Дніпропетровської області

Суб'єкти висування	%	Осіб
Політична Партія «Опозиційний блок»	10, 2	657
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП»	6, 52	422
ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ»	6, 24	404
Партія «ВІДРОДЖЕННЯ»	5, 7	369
Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5, 11	331
Радикальна Партія Олега Ляшка	2, 7	175
Партія «Громадська сила»	0, 71	46
Політична партія «Наш край»	0, 51	33
Політична партія «Сила людей»	0, 42	27
Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	0, 34	22
Політична партія «Об'єднання «САМОПОМІЧ»	0, 3	19
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СОЦІАЛІСТИ»	0, 26	17
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ГРОМАДСЬКИЙ РУХ «НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ»	0, 17	11
Партія «Солідарність жінок України»	0, 17	11
Аграрна партія України	0, 17	11
Політична партія «Громадянська позиція»	0, 08	5
Партія ветеранів Афганістану	0, 12	8
Селянська партія України	0, 06	4
Партія Зелених України	0, 06	4
Політична партія «Воля»	0, 03	2
Політична партія «Нова політика»	0, 03	2
Партія захисників Вітчизни	0, 03	2
Політична партія «Партія місцевого самоврядування»	0, 03	2
«Жінки за майбутнє» Всеукраїнське політичне об'єднання	0, 03	2
Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	0, 01	1
Самовисування	60, 0	3885
Всього від політичних партій	40, 0	2587
Всього депутатів місцевих рад, осіб (без обласної ради)		6472

Джерело: Паспорт Дніпропетровської області [Електронний ресурс].
 – Режим доступу: <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http%3A%2F%2Foblrada.ukr-soft.com%2Fwp-content%2Fuploads%2F2016%2F07%2Fpassport2016.doc>

Дані таблиці ще раз підтверджують, що найбільше в органах влади представників Політичної партії «Опозиційний блок». Отже, всі кадри часів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ залишилися на місцях. Ключових постатей, яких можна було швидко замінити, замінили, зокрема, того ж таки голову ОДА. А вже посади на рівень нижчі належали до компетенцій обласного голови. Влада вийшла із цієї ситуації доволі просто, запровадивши інститут радників [38]. Після того, як «команда Коломойського залишила владні кабінети, містом фактично почали правити представники колишньої влади» [39].

Новий очільник Дніпропетровської обласної державної адміністрації В. Резніченко не вірить у зміни, оскільки багато політиків «перекрашувалися». Високий рівень підтримки місцевим населенням новоспечених опозиціонерів він пояснював розчаруванням народу діями влади, за якої відбувається економічний спад. У його команді залишилося досить багато представників команди І. Коломойського, а також колишніх функціонерів з часів В. Януковича. Зокрема, заступниками голови Дніпропетровської ОДА В. Резніченка залишилися працювати О. Кужман та А.Тимчук, яка відповідала за організацію виборчих кампаній [40].

З обласною радою, яка складається з колишніх «регіоналів» і комуністів, у В. Резніченка склалися непогані відносини. На його думку, багато з них опинилися в ПАРТІЇ РЕГІОНІВ зовсім не за переконаннями – що називається, «посада» вимагала. Новий очільник області переконує, що вони «точно не сепаратисти, точно не хочуть тут повторення того, що відбувається в Донецьку та Луганську». Шляхом тривалих і складних переговорів зумів переконати депутатів, що мир кращий за хорошу сварку. Першим знаковим кроком було голосування за децентралізацію, а потім – обласна рада проголосувала і за визнання Росії агресором [41].

За розгін мітингу біля будівлі Дніпропетровської обласної державної адміністрації 26 січня 2014 р. на лаві підсудних опинилися чиновники вищої ланки: колишній заступник голови Дніпропетровської обласної ради В. Науменко і колишній заступник голови обласної державної адміністрації Р. Ботвінов [42]. Під час розслідування доведено, що саме ці керівники розмістили в будівлях обласної ради і обласної державної адміністрації «тітушок», вони забезпечували їх харчуванням, бітами,

дерев'яними палицями, металевими прутами, масками і координували їхні дії під час силового розгону мирних протестувальників [42]. Поза увагою слідчих залишилися очільники області О. Вілкул і Д. Колесников, перший заступник голови обласної державної адміністрації А. Крупський та голова обласної ради Є. Удод. Незважаючи, на зміну центральної влади, влада на Дніпропетровщині залишається у руках колишніх «регіоналів». Зміна перших осіб області не вплинула на стійкий партійний регіональний режим Дніпропетровщини.

Виходячи з досить схематичного аналізу підстав формування, специфіки функціонування та особливостей трансформації, спробуємо окреслити етапи формування регіональних політичних режимів на Дніпропетровщині:

Упродовж 1991–1999 рр. – відбулося ослаблення колишнього радянського режиму і розпочав формуватися новий регіональний політичний режим у Дніпропетровській області – персоналіфікований, який характеризувався: поєднанням офіційної регіональної влади з неофіційною (бізнес-структури та злочинні угруповання «Матрос»); тісною взаємодією і представництвом центральної і регіональної влади (очільник області – представник Президента в регіоні); домінуванням однієї фінансово-промислової групи (групи П. Лазаренка), яка перетворилася на бізнес-корпорацію – систему, конгломерат контрольованих нею корпорацій і компаній, найвідомішою з яких була корпорація «Єдині енергетичні системи України», охоплював практично всі виробничі сфери і базові галузі Дніпропетровщини; незалежні від П. Лазаренка групи – «Інтерпайп» і «Приватбанку»** спочатку*

*Власник «Інтерпайпу» В. Пінчук володів Новомосковським трубним заводом, Нікопольським заводом безшовних труб, Нижньодніпровським трубопрокатним заводом, Нікопольським заводом феросплавів, банком «Кредит Дніпро» (заснований у 1993 р.). Підприємець контролює Дніпровський завод із ремонту та будівництва вагонів (Див. детальн.: Український олігархат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/25553>)

**Найгучнішими стали історії за участю «Приват-інтертрейдингу» та двох металургійних гігантів – Дніпровського МК імені Дзержинського (ДМКД) та Дніпровського МЗ імені Петровського (ДМЗП). Заводи потрапили під

працювали в тісному контактi з «господарем» області; зв'язок з криміналом, відстріл донецьких; формування дніпропетровського клану відбувалося завдяки матеріальній базі регіону; діяльність П. Лазаренка у Дніпропетровській області у 1997–1998 роках стала першим прикладом мобілізації ресурсів регіональних еліт для досягнення певних політичних завдань у Києві [21].

Другий етап охоплює період 1999–2010 рр. – перехід до нового режиму, що супроводжувався наростанням невизначеності і спробами його консолідації характеризувався: частими змінами управлінської еліти (епопеї з призначенням голови ОДА і, як наслідок, райдержадміністрацій); реприватизаційними процесами щодо низки великих підприємств, які становили опору регіональній економіці; діяльність більшості бізнес-структур пов'язана з представниками влади на обласному, міському та районному рівнях; розвиток великого бізнесу залежав від позиції не лише місцевих чиновників, але й центральної влади та її оточення; проникнення в регіон донецьких та харківських ФПГ, які захопили важливі економічні позиції; збереження певної впливовості П. Лазаренка *

неформальний вплив групи через кредиторську заборгованість перед нею. І, хоча приватизував їх ІСД, «Приват» невдовзі викупив ДМЗ імені Петровського через складну ситуацію з постачанням сировини та борги підприємства. У середині 1990-х рр. «Приват» почав освоювати феросплавний бізнес спільно з К. Григоришиним: 1996 р. вони здобули більш ніж половину акцій Орджонікідзевського й Марганецького ГЗК. А вже наприкінці 1990-х рр. «Приват» отримав від Григоришина лише за \$30 млн його частку в коксохімічних підприємствах «Баглейкокс» та «Дніпродзержинський КХЗ». На етапі становлення «Приват» активно використовував політичний «дах» в особі Дніпропетровського голови ОДА П. Лазаренка та Президента Л. Кучми. Потім публічним лобістом групи в урядах того ж таки П. Лазаренка, В. Пустовойтенка і В. Юценка став С. Тігіпко (Див. детальн.: Український олігархат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/25553>)

*Сесія міськради звернулася до облради з пропозицією присвоїти «Почесному громадянину Дніпропетровська», в'язню американської жіночої тюрми міста Дублін, штат Каліфорнія (США), П. Лазаренку, звання «Почесного громадянина Дніпропетровщини». Згідно з результатами соціологічного опитування, проведеного Інститутом ім. Горшеніна, щодо ставлення дніпропетровців до П. Лазаренка 73 % респондентів вважають його злочинцем, який має зазнати заслуженої кари. Але при цьому 69 % жителів Дніпропетровська переконані, що

(у міській і обласній радах фракції його імені входили до складу депутатської більшості. Син від першого шлюбу Олександр – депутат міської ради, а старший брат – Іван – перший заступник голови Дніпропетровської обласної ради (з 30 серпня 2006 р.).

Упродовж 2010–2017 рр. – відбулося створення консолідованого регіонального режиму моноцентричного, партійного типу. Для нього характерне зрощення верхівки партійної бюрократії з бізнесовими, адміністративними угрупованнями. Домінуючий вплив власників великих підприємств, які забезпечують роботою тисячі людей, були й залишаються члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ [38]; ПАРТІЯ РЕГІОНІВ перетворилася на закрите акціонерне товариство, де певне коло людей, що належать до керівного партійного органу, узурпує владу, формують виборчі списки; закритість списків, закритість процедури їхнього формування, визначення нумерації кандидатів; місця у виборчих списках практично купуються, як на аукціонах (місце в районній раді коштує від \$ 10 до \$ 50 тис.; у міській раді – від \$ 50 до \$ 200 тис.; в обласній раді від \$ 100 до \$ 250 тис.) [43]; «у політиці по-дніпропетровськи важливий лише напрям корупційних потоків» [44]. Голова Дніпропетровської облдержадміністрації В. Резніченко підтримує зв'язки з нинішнім лідером Політичної партії «Опозиційний блок» та экс-губернатором Дніпропетровщини О. Вілкулом [45], аргументуючи це тим, що ця політична сила, становить більшість в обласній раді.

Доведено, що структура економіки Дніпропетровської області сприяла появі бізнес-інтегрованих груп у рамках окремих великих підприємств або групи підприємств однієї галузевої спрямованості, які були включені в процес формування регіонального політичного режиму.

Почав складатися політичний режим, який характеризувався такими ознаками: а) поява домінуючого актора – глави регіональ-

Павло Іванович... гідний звання «Почесний громадянин Дніпропетровщини» (Див. детальн.: Крах Лазаренка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_1127.php).

ної виконавчої влади; б) наявність інших акторів, які претендували на те, щоб становили конкуренцію губернатору (депутатські групи в ОЗС, мер обласного центру); в) зміна політичних стратегій з компромісних на силові; г) використання губернатором можливостей лобіювання вигідних формальних інститутів.

Розглядаючи регіональний політичний режим, ми враховували як формальні так і неформальні інститути, такі як партії, групи інтересів та групи тиску, тобто регіональні проекції партій, їхню діяльність у регіонах і в зв'язку з регіонами. Міра регіональних відмінностей у загальнонаціональному політичному режимі дає підстави для виокремлення регіонального політичного режиму.

Спостерігається баланс між основними акторами і інститутами, які складаються внаслідок їх взаємодії, і застосування різних форм політичної боротьби за доступ до розподілу ресурсів і реальних владних повноважень.

Формується нова типологія регіональних режимів з урахуванням постійної наявності в боротьбі за владу на всіх рівнях так званих позасистемних кандидатів.

Унаслідок регіоналізації створюються нові політико-економічні конструкції управління, в яких потужні олігархічні угруповання відіграють іноді домінуючу роль.

Регіони значно відрізняються один від одного за такими параметрами, як: композиція акторів політичного процесу, стратегії, що застосовуються регіональними елітами в боротьбі за владу, характеристики регіональних політичних інститутів; рівновага між формально-правовою і неформально-інституційною структурами регіональної політичної влади; економічна структура регіону, що має досить важливе значення для формування регіонального політичного режиму.

У процесі дослідження виявлені механізми впливу великих господарюючих суб'єктів на траєкторію політичного розвитку регіонів і мотивація їх активної участі в процесі формування регіональних політичних режимів.

Великі компанії/корпорації як незалежні, так і з державною участю, здатні консолідувати економічний і фінансовий потенціал

регіону, стають самостійними політичними гравцями в регіональному політичному просторі і здатні реально змінювати траєкторію політичного розвитку регіону. Такий стан може призвести до спотворення демократичної природи виборів та утвердження більш авторитарного регіонального політичного режиму, так як результат голосування визначається не прямим волевиявленням громадян, а інтересами і діями великих економічних акторів.

1. Дніпропетровська область: віхи історичного поступу (До 81-річчя створення Дніпропетровської області) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dniprorada.gov.ua/files/dniprop-obl-81.doc

2. Бевз Т. А. Підстави формування, специфіка функціонування та особливості трансформації регіонального політичного режиму Дніпропетровська (1991–2016 рр.) / Т. А. Бевз // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип.1 (81). – С.55–76.

3. Інформація про хід приватизації підприємств державної власності по Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.horting.org.ua/node/1034>

4. Віднедавна «помаранчевий» голова облради М. А. Швець демонструє відданість Президенту Ющенку. «Україна – понад усе!», – цитує Микола Антонович Віктора Андрійовича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_352.php

5. Мазур О. Тіньовики, начуйтеся! / О. Мазур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_414.php

6. Дніпропетровська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obldp.nsf/index/FC6B8517A62ED3B4C2257872006852AE/\\$File/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%20%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf](http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obldp.nsf/index/FC6B8517A62ED3B4C2257872006852AE/$File/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%20%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf)

7. Крамар О. Випробовування на міцність 08.10.2015 / О. Крамар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/147668>

8. Прийняти закон про посилення повноважень дніпропетровської громади і зміцнення системи державного управління в Україні. №22/023977-еп. 18.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://petition.president.gov.ua/petition/23977>

9. У Раді обговорюють прийняття законопроекту про спеціальний економічний статус Дніпропетровщини. 19.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/ua/news/429185-u-radi-obgovoryuyut-pryupnyattyu-zakonoproektu-pro-specialnyu-ekonomichnyu-status-dnipropetrovshhynu>

10. Жителі Дніпропетровщини проголосували за петицію до Президента про економічну автономію регіону. 22.08.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/ua/news/445280-zhyteli-dnipropetrovshhynu-progolosuvaly-za-petyciyu-do-prezydenta-pro-ekonomichnu-avtonomiyu-regionu>

11. Higley J. Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe / J. Higley, R. Gunter (eds). – Cambridge, 1992. – P. 10.

12. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзиг трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія / Ю. В. Мацієвський. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2016. – С. 83.

13. Полохало В. Україна: лидерство–элита–власть / В. Полохало // Независимость. – 1994. – 9 сентября.

14. Поцілунок Іуди. Частина друга. 14.04.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2004/04/14/2999232/>

15. Віктор Пінчук: становлення, приватизація, викрадення. 25.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://predprinimatel.co.ua/ua/entrepreneurship/success-stories/victor-pinchuk-stanovlenie-privatizaciya-pohishenie>

16. Мазур О. Хто «замовить» Павла Лазаренка? / О. Мазур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_442.php

17. Политическая элита украинских регионов. Днепропетровская область. П. Лазаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/index.html>

18. «Харківських», «донецьких» і «дніпропетровських» помирять тільки президентські вибори? 28.07.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2003/07/28/2994814/>

19. Лясота А. Є. Політичні традиції елітогенезу як конститuent політичної системи України / А. Є. Лясота // Грані. – 2004. – №1. – С. 146.

20. Лазаренко Павел Иванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/data/198.html>

21. Пресняков І. Стратегії регіональних політичних еліт в Україні. 17.12.2003 / І. Пресняков, В. Романова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page407.html>

22. Павло Іванович Юлії Володимирівні не конкурент [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_371.php

23. Мазур О. Лазаренківці побраталися з янучарами / О. Мазур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_436.php

24. Хом'як А. Дніпропетровськ: регіональна еліта з якою рахуються / Хом'як А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antikor.com.ua/articles/87483-dnipropetrovskj_regionalna_elita_z_jakoj_u_rahujutsja

25. Желдак Т. Дніпропетровськ: вибори міського голови, як танці навколо порожнього крісла. 05.08.2015 / Т. Желдак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/2015/08/05/statija/polityka/dnipropetrovsk-vybory-miskoho-holovy-yak-tanczi-navkolo-porozhnoho-krisla>

26. Куліченко І. І. «Досьє». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dosye.info/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

27. Пшеничний С. «Три кита» Станіслава Сафронова. 31.08.2014 / С. Пшеничний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kstaty.dp.ua/content/tri-kita-stanislava-safronova>

28. Центральна виборча комісія. Парламентські вибори 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>

29. «Громада» піде на вибори під назвою «Блок Лазаренка». 11.10.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/news/gromada_pide_na_vybory_pid_nazvoju_blok_lazarenka_23833.html?print

30. Перший крок зробили добре, на другому – спотикнулися, на третьому – «розтягнулися». Експерти обговорюють результати виборів–2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_390.php

31. «Пане Президенте, рятуймо Україну!». Дніпропетровські обласні організації БЮТ, НСНУ, ПРП, УНП, НРУ, КУН закликають Президента розпустити Верховну Раду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_545.php

32. Депутати Дніпропетровської міськради вимагають від Президента Ющенка відкликати Указ про розпуск ВР, а також негайно провести всенародний референдум щодо вступу України до НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_549.php

33. На Дніпропетровщині б'ють журналістів, підпалюють приміщення редакцій, намагаються нав'язати цензуру, свавільно усувають незручних і призначають потрібних керівників ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_601.php

34. Дніпропетровщина в першій десятці найкорумпованіших регіонів країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_655.php

35. Филиппов А. Говорит и показывает Днепропетровск / А. Филиппов, О. Гарагуц. 30.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/25727>

36. Літвінов О. Дніпропетровська область // Регіони України – 2014 / О. Літвінов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/25-06-print.pdf>

37. Суспільно-політична ситуація в Дніпропетровській області. За матеріалами департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Дніпропетровської облдержадміністрації 18.04.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vilnogirskrada.gov.ua/actual/ukraine_today/1556-susplno-poltichna-situasya-v-dniproperetrovsky-oblast.html

38. Козлюк С. Недоперемога. Придніпров'я, попри модний там показовий патріотизм, залишається вотчиною регіоналів та олігархів / С. Козлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/147672>

39. Калініченко Р. Дніпропетровськ без господаря: хто насправді керує мільйонним містом? 02.07.2015. / Р. Калініченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2015/07/02/statija/polityka/dniproperetrovsk-bez-hospodarya-xto-naspravdi-keruye-miljonnym-mistom>

40. Дніпропетровськ, Одеса і Харків – форпости старої влади. 15.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2015/07/27/novyna/polityka/dniproperetrovsk-odesa-i-xarkiv-forposty-staroyi-vlady>

41. Резніченко чекає, коли в Дніпропетровську нарешті з'явиться мер. 25.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2015/08/25/novyna/polityka/reznichenko-chekaye-kolyv-dniproperetrovsku-nareshiti-zyavytsya-mer>

42. Акуленко П. «Титушек» водружали замы губернатора и председателя облсовета. 11.03.2017 / П. Акуленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://nashemisto.dp.ua/2017/03/11/%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BA-%D0%B2%D0%BE%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B6%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D1%8B-%D0%B3%D1%83%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/>

43. Партії перетворилися на закриті акціонерні товариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_375.php

44. Хозин Д. Передел власти по-днепропетровски / Д. Хозин // Дніпроград. Вісник небайдужих громадян. 04.03.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dniprograd.org/blogs/258>

45. Новий очільник Дніпропетровської області зізнався про що домовився з Вілкулом. 28.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.depo.ua/rus/dnipro/noviy-ochilnik-dniproperetrovskoyi-oblasti-ziznavsya-pro-28042015170100>